

Benkes Mihály,
Az afrikai államiság természete és a nemzetközi rendszer*

A történészek és a nemzetközi kapcsolatok művelőinek körében ismert, hogy a nemzetközi rendszer, a nemzetközi politika argumentációi többnyire a domináns aktorok stratégiáinak alárendelten fogalmazódnak meg. A hidegháború korszakában a két csúcshatalom és az általuk uralt szövetségi kör politikájára összpontosult a figyelem. S bár a politikai afrikánisztika kutatói sem mentesek ettől az attitűdtől, illetve reflexiótól, mégis utat tört magának az a felfogás, hogy a világfolyamatok alakulását ne csak a domináns hatalmak szemszögéből, hanem egy – adott esetben fekete-afrikai – államcsoport oldaláról is megvizsgáljuk és elemezzük. E tanulmány az utóbbi megközelítés jegyében az afrikai államiság bel- és külpolitikai újragondolását célozza. A szubszaharai államcsoportok működésének feltárása immár kihagyhatatlan részét kell hogy képezze egy hitelesebb nemzetközi rendszerelemzésnek. Egy ilyen “oldalnézeti” bemutatásnak számos elégtelenül tárgyalt vagy megválaszolatlan kérdést kell felölelnie. Ezek közül *a jelen tanulmányban az afrikai állam gondolkörét taglaljuk.*

Az államiság és a globális politika kapcsolata a függetlenségi korszak egymást követő periódusaiban, ha más-más előjellel és tartalommal is, de alapvető jelentőségű viszonylatrendszerként alkotott. Elfogadva, hogy a világ államokra való felosztása a nemzetközi kapcsolatok konvencionális alapját képezi, első megközelítésben azt vizsgáljuk, hogyan működik Afrikában a nemzetközi politika az afrikai államok, kormányzatok és vezetők, illetve intézményi struktúrák tükrében. Különösen időszerűnek ítéljük, hogy ezeknek a többségükben gyenge és hiányos képességgel jellemezhető államoknak hogyan és mennyiben sikerült “túlélésüket” megvalósítaniuk a változó globális struktúrában. Ennek keretében a főbb vizsgálati szempontok az alábbiak:

- a hatalom indigenizációja és következményei,
- a kvázi államiság és a negatív szuverenitás rezsimje,
- a vezetők és kormányok legitimitása és irányultsága,
- a monopólium-állam,
- a belpolitikai államiság és a külpolitika,
- az afrikai vezetők túlzott perszonális jellegű gyakorlata,
- az afrikai nemzetközi rendszer karaktere,
- a kormányokétól független, nem állami külpolitikai aktivitások felerősödése és hatása, valamint
- a posztbipoláris korszakra való átmenet külpolitikája.

* A tanulmány a 2007. decemberi Afrika-konferencián került vázlatos ismertetésre. – A szerző

A végső célkitűzésünk e keretek között, hogy érthetővé tegyük, az afrikai államok és vezetőik mit és hogyan tettek azért, hogy segítsenek a túlélésben. Ugyancsak tisztázandó kérdés, hogy ezen aktorok minden gyengeségük ellenére milyen esélyteremtő, a “túlélést” elősegítő intézkedéseket tettek, avagy mulasztottak el. A kutatási vállalkozás kényes kérdése az is, miként és hogyan, milyen Afrika-közi és nemzetközi környezetben következhetett be, hogy egyes esetekben a folyamat során “árnyékországok” keletkeztek.

A “fekete kontinens” és a mai globális biztonság

A világ biztonságának összetettsége napjainkban minden korábbi korszakéhoz képest bonyolultabb “képletet” alkot, s egyúttal sokkal több egymásnak ellentmondó elemet és jelenséget tartalmaz. (Benkes, 2007)

A 21. század elején a hagyományos biztonsági struktúrák, tényezők és dimenziók új, univerzális hatású jelenségcsoporttal társulnak, a nemzetközivé lényegült terrorizmussal. (Laqueur, 1987: 203–233; vö. Bull, 1977) Afrika problémái, a kontinens történetének negatívumai és deficitjei a mai globális biztonság tekintetében rendkívüli kihívásokat jelentenek.

Az erőszak internacionalizációja a jelen korszak meghatározó vonása, biztonságpolitikai szempontból a posztbipoláris korszakra való átmenet különös eleme, melynek gyökerei egyfelől a korábbi korszakból erednek, másfelől a halmozódó elmaradottság különféle motivációs területei önmagukban is reaktív fázisukba jutottak és ennek során láncreakciót eredményeztek. (Zartman, 1989)

A globális változás az afrikai új államok esetében is több dimenziójú kölcsönös függőségi érintkezési viszonyokkal együtt jelentkezett. A bipoláris korszakban alternatív irányultságok keletkeztek (l. az *occidentalizációt*, a *szocialista opciót*, az ún. *harmadik utas*, az *autark–izolacionista utak* kísérleteit), s ez visszahatott a nemzetközi társadalom életére, intenzívvé vált az ideológiai harc, a konfrontatív politizáció rövid idő alatt ott is mozgósította az egyes társadalmakat, ahol a szerves fejlődés nem ment végbe vagy megszakadt, illetve a világtendenciához (*mondializmus*) képest a leválás ideája vált uralkodóvá.

A politikai afrikanisztikai biztonsági elemzések egyik központi kérdése az, hogy a nemzetközi társadalom kiterjesztése magába foglalja-e a Nyugat volt gyarmatait, s ezáltal nagyobb szolidaritáshoz fog-e vezetni, avagy ellenkezőleg, azt juttatja-e kifejezésre, hogy az ilyen törekvések még “idő előttiék”. (vö. még Sheehan, 2005) Máig fennálló kérdés, hogy a globális gyámság megfelelő rendszerére lett volna-e szükség, illetve lenne-e szükség azért, hogy az egykor kolonizált népeket és társadalmakat felkészítse és elvezesse az államok társadalma teljes jogú tagságának szintjére. (Thomson, 2004: különösen 58–64)

Napjainkban azt rögzíthetjük, hogy a volt gyarmati világ országai általában ragaszkodnak szuverén függetlenségükhöz, eközben formálisan elfogadják a világ politikai szervezeteinek pluralista elveit, azonban kérdéses, hogy elmozdulás következzen-e be a szolidarizáció irányába. A “fekete kontinens” államainak képlékenysége, e társadalmak halmozott elmaradottsága és rosszul kormányzottsága azt a képet mutatja, hogy főként a Szaharától délre eső területeken és régiókban “összeomlott” államokkal (failed states), ún. “negatív szuverenitást” gyakorló entitásokkal kell számolnunk. (Zartman, 1995) Az új afrikai államok nagy részében a politikai elitek jogilag szabaddá váltak, s ennek jegyében a quasi nemzeti fennhatóságuk keretében kényükre-kedvükre uralkodnak. (Clapham, 1996: 15–28)

A fekete-afrikai államok jórésze politikailag, gazdaságilag, szociálisan és mentálisan az életképesség alsó határán helyezhető el. Ebben a kontextusban fokozottan jelentkezik az a megfontolás, hogy feltétlenül szükség van-e az érintett országok kormányának egyetértésére, hogy nemzetközi akciókra kerüljön sor. Az elmúlt évtizedekben számos nemzetközi jogi, biztonsági, külpolitikai, morális és kulturális választási kényszer merült fel (preventív aktusok, béketeremtés, békefenntartás, egyéb beavatkozások). A hidegháborús korszak után bekövetkezett afrikai konfliktusok újra napirendre tűzték az ENSZ Chartában rögzített gondolat (VIII.fej.) érvényesítésének kérdését, a tekintetben, hogy hogyan, mikor, milyen körülmények hatására és hogyan foganatosíthatók akár fegyveres intervenciók is az egyes országokban és régiókban bekövetkezett polgárháborús, államközi fegyveres harcok megszüntetésére, béketeremtésre. (Az ENSZ égisze alatt folytatott hadműveletek egy kivételével – ONUC–Kongó 1960–64 – a hidegháború utáni időszakban zajlottak (összesen 19). Ám ezek elrendelésének és vállalásának jogi alapjai még ma is bizonytalanok.) A BT is csak 1995-től kezdve mutatott érdeklődést az afrikai kontinens iránt. (Boulden, 2003: 12–19; Ali–Matthews, 2004; Deme, 2005; Furley–May, 2006)

Szubszaharai Afrikában elterjedté vált az intervenciók mellett a *szubverziók* több formája, melyekben kétségtelenül szerepet játszottak a Kelet–Nyugat szembenállás, az oktrojált európai modellek alkalmazási gondjai, illetve kudarcai, az autenticitás felértékelése, a tradicionalista és modernizáló irányzatok összeütközése és súrlódásai, a tribalizmus és számos Afrika-közi helyi érdek- és attitűdbeli eltérés. *A kontinens új államainak függetlenségi korszakát különösen megterhelték az ún. regionális hegemonok akciói, akik uralmi pozíciójukat arra használják fel, hogy fenntartsák elsőbbségüket területükön.*

Fekete-Afrikában az emberi gondolkodásban használt minden más koncepcióhoz hasonlóan a biztonság, mint társadalmi konstrukció megoldó látszik, minthogy a biztonságfogalom értelmét adó interszubjektív konszenzus fogyatékosan vagy egyáltalán nem tud létrejönni és megszilárdulni. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az olyan biztonsági kategóriák, mint a

hatalomért való harc, a hatalmi egyensúly, a geostratégiai megfontolások vagy biztonsági közösségek nem jelennek meg a bel- és külpolitikákban. Ugyanakkor *az afrikai népek szociotörténete, a politikai közösségépítkezés különösségei, szokásrendjei több ponton megnehezítik vagy lehetetlenítik egy modern politikai közösség kialakulását* (l. az atavisztikus törzsiségbeli, a faluközösségi reminisszenciákat; a tribalizmust, a duális társadalmiságot, társadalmi integráltság fokát stb.).

Az afrikai országok körében gyakori – sőt mindennapos –, hogy etnikai, ideológiai vagy vallási társakat, rokonsági csoportokat katonai beavatkozással támogassanak határaikon túli területeken. Tanúi lehetünk, hogy a gyenge államok, ezek sorában több afrikai állam, amelyek az összeomlás határán állnak, szisztematikusan megsértik az egyetemesen elfogadott emberi jogokat és normákat, s ezek a szélsőségekig kilengő események hosszabb ideig még a jelenkori nemzetközi politika jellegzetes vonásai lesznek. A mai Afrika többretű biztonsági kockázat keletkezési térsége világunknak. (Matringe, 1996: különösen 67–90; Deng–Zartman, 1991)

A biztonság kérdése a dekolonizáció függvényében

A gyarmati kapitalizáció idején, majd a posztkoloniális periódusban is eltérő pozíciók és “eredmények” keletkeztek az államok és társadalmak viszonyaiban. Így az ún. “nyugati ember” a 12. századtól kezdve olyan civilizációt hozott létre, olyan társadalomban élt, amely rendelkezett egy tudományos kultúrával, aminek alkalmazása révén képessé vált arra, hogy a természetet hatékonyabban kiaknázza. (Gourou, 1982; v.ö. Pearson bizottság, 1969) Az idők folyamán a politikai, gazdasági, társadalmi funkciók változásai, fejlődése, a szociális dinamizmus léte tovább növelték az eredeti előnyt!

Bizonyítottak tűnik, hogy a nyugati fejlődés alapjai, erőforrásai a második világháború végéig saját bázison is adottak voltak, azonban a hatékonysági-önköltségi számítások szerint az expanzió mellett döntöttek. Nem mellékes hatás, hogy az európai expanzió révén a gyarmatok is részesedtek az ipari forradalom hozadékaiból, jóllehet ennek határt szabott a gyarmatosítottak politikai, jogi, gazdasági függősége, kirekesztettsége. A mélyreható károsító hatások között a legsúlyosabb, hogy a helyi, “bennszülött” társadalmak megtérítése, civilizációja nemcsak az anyagi javak elsajátításának nyitott utat, hanem egyúttal akkulturációs folyamatot indított el, a hagyományos viszonyokat megbontotta, anélkül, hogy reális esélyt teremtett volna az alkalmazott modernizációra. A metropoliszokat ezért elévülhetetlen politikai felelősség terheli. (Senghor, 1964; Césaire, 1955) E paradoxális helyzet azt is magába foglalta, hogy a kolonizáció az adott világrendben bizonyos mérvű pozitív hatással járt a kontinuitás és a politikai

stabilizáció terén. Afrika esetében azonban gyengén strukturált viszonyokkal szembesültek a gyarmatosítás aktorai.

A dekolonizáció pillanatától kezdve viszont már új, sokkoló helyzet állt elő, mindenekelőtt azáltal, hogy hosszabb-rövidebb időre megszűntek a protekcionizusból a gyarmatállamoknak juttatott előnyök, valamint a preferenciális kapcsolatok. (Benkes, 1999b)

Az idegen uralmat követő formális politikai-jogi függetlenség birtokában újabb degradációs folyamatok indultak meg: az agrártermelés, a vidéki-falusi élet válságba került; megjelent az ún. vad urbanizáció; az emberi jogok tiszteletben tartásának nem valósultak meg az intézményi, politikai, kulturális alapjai; a korrupt, nepotista uralmi rendszerek működése akadályozta a belső kohézió létrejöttét és az interetatikus nemzetközi kapcsolatok konszolidált fejlődését. (Benkes, 1999b : 9–19. 89–119, vö. Krause–Williams, 1997) A dekolonizáció által elindított paradigmaváltásra való érettség hiánya miatt Afrikában azonban a globális méretekben kialakuló törésvonalak a legdrasztikusabb formákban jelentkeztek.

*Afrika egészében, de főleg Fekete-Afrika régióiban különösen nagy kilengésekkel, szélsőséges cselekményekkel járt együtt a paradigmaváltás: a “fehér uralomból” az afrikai rezsimek gyakorlatába való átmenet. A rendszerváltást az afrikanizáció szereplői többségükben önző módon, tradicionális tekintélyük – úgymond – maradéktalan helyreállítására használták fel, s ezzel az “otthagyt” modernizációs elemeket, eszközrendszert, beruházott eszközöket veszni hagyták. Az atavisztikus erők feltámadása rendkívülien megnehezítette, esetenként akadályozta az új államok gyors és modernista konszolidációját. A csekély számú fiatal, hazafias, pánafrikanista–progresszista elitek legitimitációját ekként nemcsak a nem szűnő külső beavatkozások, hanem a belső hatalmi harc (legelterjedtebb formája a *tribalizmus*) fékezte vagy lehetetlennítette.*

Ez a “robbanás” a világban biztonságpolitikai vákuumot hozott létre, melynek kezelését a Kelet–Nyugat típusú szembenállás strukturális feltételei között (l. a blokkosodást és konnotációit) a cselekvőképes aktorok késve, s csupán az elhárítás, a célirányos konszolidáció – nem mindig következetes – szándékával kísérelték meg. *A biztonságot, a békét veszélyeztető halmozódó kockázatokra sem a gazdaság, sem a politika területén nem születtek koherens, rendszer-jellegű tervek. Az ad hoc-jelleggel indított műveletek magukban hordták a külső szereplők és az érintett államok közti rivalizálást, a konfliktusosság elmélyülésének és kiszélesedésének lehetőségét* (l. a segélyezési programokat illetve a gazdasági, pénzügyi, katonai és egyéb formában juttatott támogatásokat).

A biztonság követelményének érvényesítését nem kis mértékben a szatellizált vagy “kitartott” bábkormányok és diktatúrák fenntartásával, megsegítésével oldották meg a mérvadó hatalmak (a volt gyarmattartó európai hatalmak, de nem

különben a két, deklaráltan antikolonialista szuperhatalom – a SZU és az USA – és szövetségeseik). (Shubin, 2004; Thomas, 2004)

A domináns hatalmak a távlatos megelőzés gondolati szintjére csak akkor jutottak, amikor a krízis akutt átfogó stádiumába jutott. Ezt *a súlyos fogyatékoságot mindenekelőtt a “biztonság”, mint célrendszer egykori leszűkített értelmezése magyarázza, minthogy hosszú időn át a katonai, gazdasági erő alkalmazását, a represszáliát és egyéb nyomásgyakorlást tartották leginkább alkalmasnak a biztonsági kockázatok megszüntetésére.* (E kérdéskör behatóbb tárgyalásához lásd Taylor–Williams, 2004.)

A posztbipoláris korszak küszöbén ugyanakkor indokolatlanul megerősödött a nemzetközi társadalom korábban is tapasztalt részvétlensége az afrikai problematika iránt, holott a világrend entrópiájának elmélyülése nyilvánvalóan napirendre tűzte Afrika integrálásának ügyét. (Benkes, 2003)

Az afrikai államiság természete

E kérdés elégséges megértése és megvilágítása elősegíti, hogy az afrikai államok, azok vezetői milyen szerepet játszottak és viselnek ma is abban, hogy quasi túléljék az afrikai identitásokban a kolonizáció–dekolonizáció során keletkezett módosító hatásokat. Ugyancsak válaszra váró kérdés az is, hogy egyfelől az afrikai államok belpolitikai átalakulásaiban megvalósult-e “fejlődés”, s másfelől a külső transzformációiban megtörtént-e a “felszabadulás”? A “túlélési követelmény” ekként kettős tartalmat hordoz és különféle célokat feltételez. Szűkebb értelemben: létezni, kutatva az afrikai sajátosságoknak megfelelő bel- és külpolitikai berendezkedési viszonyokat (ezen belül az egyes vezetők túlélési technikáit), s tágabban: elérni a “haladás”, előrejutás, majd azt követően az Afrika-közi egyesülés korparancsát. (Ez utóbbi az államközi és az afrikai népek – népcsoportok – közötti egység-követelményét jelenti.)

Az afrikai államok természetének helyes értelmezése több szempontból is kulcskérdés. Egy állam “természetének” konkrét meghatározása sokoldalú vizsgálatot igényel, de természetesen vannak kirívóan mutatózó jegyei. A szubszaharai afrikai esetekben e nyilvánvaló argumentumok időről-időre elhalványulnak az elemzésekben, érzékelhetjük a közvetlen fizikai természeti adottságok és körülmények vonatkozásában is. Az “állam természete” vitathatatlanul magába foglalja a környezeti alapot jelentő naturát, amelyen az adott társadalmak felépülnek. Afrika kontinensen kivételesen erős és nyilvánvaló a népesség és a fizikai környezet közötti kapcsolat. Esetenként, amint azt a történelmük bizonyítja, szélsőségesen befolyásolja érintkezési viszonyait. (Probáld, 2002)

Az állam természetének szintén meghatározó komponenseit képezik az adott változatos és különös természeti környezetben kialakult identitások, a társadalmi értékek, a kultúrák. A létezésnek ebben a szférájában rendkívüli, olykor tragikusan hosszan tartó károsodás érte a bennszülött afrikai társadalmakat. Azok a túlkapasok és idegen értékalapú átalakítások az élet valamennyi dimenziójában, amit a kívülről érkező szereplők valósítottak meg a témánk szempontjából is fontosnak ítélt képességek alapjait roncsolták vagy szüntették meg. Ilyen az államalkotás, a “kormányzó képesség”, a politika és autoritás minősége és kompatibilitása a lokális környezettel.

A sajátos afrikai mechanizmusok, amelyekkel az afrikai államokat létrehozták, maguk is döntően alakították az államok természetét a fekete kontinensen. E mechanizmusokban a prekoloniális és koloniális “örökség” egyaránt megjelenik. Így például a mindenkori gyarmati berendezkedés domináns kritériuma volt a külvilág minden téren való érdekérvényesítése. A függetlenségi korszakra ez nyilvánvalóan rányomta bélyegét, s ha az afrikai államok külkapcsolataiban találunk is ettől a meghatározottságtól való eltávolodást – ezek a függetlenedéshez köthetők –, mégis jelen vannak a reminisszenciák, amelyeket a gyarmati korszak és a külvilág hatásai nem tüntettek el. (Clapham, 1996: 21–31, 44–48.)

Az indigenizáció/afrikanizáció és az afrikai állam gondolata

Lehet-e világos választ adnunk arra a kérdésre, hogy mik az államok Fekete-Afrikában?

A politikai afrikanisztika gyakran egyenlőségjelet tesz az államok és a kormányok közé. Ezzel mintegy leképezzük az európai viszonyokat, vagyis az államot mint adminisztratív és kényszert alkalmazó intézmények összességét jelöljük meg. E felfogásban a szuverenitás kinyilvánítása jogalapot teremt arra, hogy az államhoz tartozó területen történetek legfelső bírója legyen. Az intézményi felépítést az érintett társadalomból kiemelkedő vezető, ill. társadalmi csoport működteti és uralja. Ez a vezetői réteg jeleníti meg legmagasabb szinten az államot, ellenőrzik az alárendeltek/a hatalom végrehatóit (l. pl. az államterület fizikai ellenőrzését). A kormánynak számos funkciót kell ellátnia (forrásteremtés, közigazgatás, közszolgáltatások, biztonsági és fejlődési feladatok tervezése, megvalósítása stb.). A kormány elkerülhetetlenül hatalmat gyakorol a népesség egyenlőtlenségi viszonyai között.

Létezik az államiség megközelítésének az a módja, mely szerint az államokat a népesség egy részét alkotó csoport elhivatottságot érez, hogy az államot legitimitással ruházza fel és morális alappal lássa el. (Buzan–Wæver, 2003) Ily módon nem a pusztá erő alkalmazásával konstruálja meg az államot, s ekként

központi elem az államról szóló idea (miért, hogyan és milyen formában létezzen a megkonstruált állam).

Végül az állam gondolata kifejezhet egyfajta területi társulást, amelyet jogi, diplomáciai téren az államok rendszerének formálisan egyenlő tagjaként ismernek el. E három megközelítés jelzi, hogy – Fekete-Afrikában is, mint sok helyütt a világban – meglehetősen elegyesek, ha nem zavarosak az államiság megalkotásának és fejlesztésének útjai és módjai.

Fekete-Afrikában azonban jól kimutatható, hogy az államok nagy része nem képes az *ún. empirikus államiság kritériumainak megfelelni*, jöllehet mindezeket szuverén és független egységként ismerték el a nemzetközi rendszeren belül. A más államok által adott elismerés nem vonja magával, hogy ezek a “quasi államok” képesek-e hatékonyan ellátni funkcióikat. *Az afrikai államok túlnyomó része tehát a “negatív” vagy “jogi” szuverenitás kategóriájába sorolható*, minthogy nem bírnak a “pozitív szuverenitáshoz” szükséges képességekkel. (Jackson, 1990) Természetesen ez nem pusztán afrikai jelenség, hiszen a 2. világháború után a világ más régióiban, így Európa egyes régióiban is lelepleződtek az ilyen esetek. A nemzetközi rendszer strukturális változása során, a kétpólusú világrend lebomlásakor fény derült arra, hogy az államok egy részében az állami túlélés esélyei a nemzetközi rendszer aktorainak elismerésétől avagy el nem ismerésétől nagyban függenek.

A jogi függetlenséghez jutott/juttatott afrikai államok esetében fokozottan érvényesült, hogy a nemzetközi rendszerrel való interakcióik képezik legitimitásuk fő forrását, semmint a belpolitikai legitimitással illetve hatalomgyakorlás hatékonyságával kapcsolatos tényezők. Természetesen az interetatikus kapcsolatok szintén hatnak a nemzetközi rendszer alakulására, s ez a quasi államok jelenlétével együtt értendő kölcsönhatása. Ráadásul a történelmi múltba visszatekintve a legerősebb gyökerű államok esetében is kimutathatóak a fenti konstatáció elemei. (L. az ENSZ 1514. és 1541.sz. határozatait a dekolonizáció és a szuverenitási elv vonatkozásában.)

Az afrikanizálás során keletkezett kormányok, miközben legitimitásuk megkérdőjelezhető volt az empirikus államiság gyengeségei miatt – lásd a gyakori államcsínyeket, az *ún. postaláda szuverenitás jelenségét* – mégis növelni tudták belső ellenőrző képességüket, mint a nemzetközi szintű “játszmában” elismert kormányok, saját belső államiságukat alkupozícióként vetették be. Más államokkal való szövetségkötéseik révén juthattak különös forrásokhoz, illetve egyfajta védettséget élveztek a szomszédállami konfliktualitás, továbbá az államon belüli szecesszionista erőkkel és mozgalmakkal szemben. (Benkes, 1999a)

Fontos szempont az afrikai állam gondolatísága tekintetében, hogy bár a határok szerzódéseken alapszanak, hosszú időn keresztül nélkülözve a nemzettudat, vagy államhatárok között élő népek, népcsoportok közös

identitásának kohéziós hatásait, az antikolonialista-függetlenségi küzdelmek megteremtették egy afrikai öntudat mozgáskeretét, s egyben eszközvilágát is az új nacionalizmusok és a pánafrikanizmus jegyében. (Murithi, 2005; Berman, 1998)

A jelenkori történelem során azonban ez utóbbi jegyek (nemzettévalás, afrikai egyesülés, ill. egység, pozitív szuverenitás) tartós fentmaradására nem nyílt esély, főként a halmozott elmaradottság, a multietnicitás, illetve a külső intervenciók, a modernizációs hatások és egyes tradicionális tényezők makacs túléléséből következő antagonizmusok miatt.

Bebizonyosodott az is, hogy ha egy afrikai államban viszonylag szilárd bennszülött nacionalizmus jött létre, s erre támaszkodva a kormány, ill. vezető támaszhoz jutott területi és kormányzati legitimitásának elmélyítéséhez, akkor több esetben megnehezedett a külső hatalmakkal való kapcsolattartás, minthogy túlélésük továbbra is azoktól függött. Az ilyen országok is arra voltak kárhoztatva, nemcsak a képlékenyebb államok, hogy egy-egy nagyhatalmi szövetségeshez szorosan és lojálisan kapcsolódjanak külpolitikájukban. (Hentz, 2004; Hurt, 2004; Kroslak, 2004; Williams, 2004; Meredith, 2005) Némiképp eltérő gyakorlatot tett lehetővé az ún. el nem kötelezettség irányultsága, mely a nagyobb külső szereplők közötti egyensúlyozás révén kísérelték meg túlélésük biztosítását. (Jackson, 1983)

Ismerünk olyan politikákat is az afrikai vezetők gyakorlatából, amelyek a politikai marketingben látták a megoldást. A kormányok egy része összetett tárgyalásokba bonyolódott, amelyeken “adás-vétel” tárgyává tették túlélési igényeiket. A külső támogatás megszerzése fejében a diplomáciai klientizmust, gazdasági előnyöket, stratégiai lehetőségeket, korrupciós esélyeket ajánlottak és biztosítottak a tárgyaló feleknek, köztük nem állami szereplőknek is.

A hatalom indigenizációjának különös keretet adott, hogy a kolonializmus nemcsak államszerű területekre osztotta fel a kontinenst, hanem a gyarmati korszak során három külső kulturális szférát épített ki a gyarmati hatalmak nyelvi befolyása alapján. A függetlenségi korszakban a frankofón, az anglofón és luzifón irányítási metodika többé-kevésbé tovább élt, s ennek megfelelő nyelvi-kulturális blokkok léteztek tovább, amelyeken belül különböző belső struktúrák alakultak ki, valamint ennek hatása alatt álló külső kapcsolatok jöttek létre. (Grant–Söderbaum, 2003) Ezeknek a területi egységeknek és kezdetleges állami struktúráknak a fentmaradása, megtoldva a különféle oktrojált vagy exportált alkotmányos, kormányzati modellel, erősen megvonta a lehetőséget olyan bennszülött irányítási és szervezési rendszerek bevezetésétől, amelyek megfelelőbbek lehettek volna a helyi hatalmi központoknak, illetve kormányzati felfogásoknak és kultúráknak. (Kreijen, 2003; Chikeka, 1990; Chabal, 1986)

Amde az egyes afrikai államok politikai elemzései azt mutatják, hogy *a bennszülött politikai elit tagjainak túlnyomó része, köztük a függetlenségi küzdelem vezetői is, maguk is a kolonializmus idején kiépített államalakulatok*

fentmaradását szorgalmazták. A vezetők az idegen uralom alól akartak felszabadulni, de nem akartak államot a “nemzetüknek”, ehelyett átvették a gyarmatosítók által kialakított államot, vele együtt elfogadták az önkényes határokat is. (Murithi, 2005) Ennek indoka csupán annyi volt, hogy a kialakuló káoszt vagy krízist, a bizonytalan új állami berendezkedésbe fektetett időt és fáradságot meg akarták takarítani. Kétségtelen, hogy a dekolonizáció során az apparátus afrikanizációja megkezdődött, a függetlenné váláskor a hivatalokban, állami szerveknél már számos afrikai segédkezett. Ezek az afrikai “káderek” szubjektíve érdekeltek voltak a létező struktúrák, intézmények és működési szabályozások fenntartásában, relatív ismereteik is erre predesztinálták őket.

Az a tény, hogy az afrikai államok és nagyhatalmak többsége a létező határok fenntartását támogatta, egyértelműen késleltette, hogy egyes régiókban és területeken a belső ellenzéki kihívásaira sor kerüljön. Teljesen megakadályozniuk azonban nem sikerülhetett (l. Szudán, Nigéria, vagy Kinshasa-Kongó esetét, ahol az ellenzék komoly támogatottsággal kísérelte meg az államok területi átrendezését, revízióját). Ezek a területek rendelkeztek az elkülönült, független államisághoz kellő néhány attribútummal. Más változatban – így Kenya északkeleti és Ghana keleti részeinek esetében – a szomszédos államban a határvidéken a helyi domináns etnikai csoporthoz tartozók kormányoztak, s ez tartotta életben a szecessziós és revíziós-irredenta attitűdöt, illetve akciókat. (Természetesen különbségeket fedezhetünk fel az ellenzéki eszközökben és intenzitásában. Nigériában 1967–70-ben polgárháborúra került sor, Szudánban permanens polgárháborús viszonyok uralkodtak, Kinshasa-Kongóban a polgárháborús folyamat internacionalizálódott.) (Beissinger–Young, 2002; v.ö. Benkes, 1985)

Különös hatást is tapasztalhatunk: a *territorialitás-eszme* kritikai hatása alatt az etnikai konfliktualitás elszigetelődött a nemzetközi rendszertől. Az Európa-centrikusság jegyében illegitimnek nyilvánították azt a feltételezést, hogy csak a közös nyelven, kultúrán és történelmi identitáson osztozó populáció jogosult arra, hogy egyetlen állam részeként kormányozzák őket. Következésképpen elutasításra talált, hogy a nemzetközi határokat úgy rögzítsék, hogy azok lehetővé tegyék ezt a lépést. *A territoriális elv szinte mindenütt, ahol az etnicitás adta a legnagyobb impulzust egy elkülönült politikai státus követeléséhez, erősebbnek bizonyult.* (L. Togoföld, Biafra, Szomáliföld, Kinshasa-Kongó eseteit.) Az afrikai különbözőségek destabilizáló hatását különféle módon kezelték, tompították, vagy éppen mélyítették a vezető elitek. E mozgalmak, ha okoztak is belpolitikai válságokat, Afrika nemzetközi kapcsolataira viszonylagosan elenyészőek voltak. (Nyilván adódtak és a jövőben is lehetnek olyan kivételes esetek, mint például Eritrea.) (Grovogui, 1996; Murithi, 2005)

Patrimoniális és személyi uralom

Az örökölt helyi kormánystruktúrák a politikai autoritást horizontálisan osztották, nem pedig hierarchikusan. A függetlenség után ezeket lokális adminisztrációval váltották fel, amelynek alkalmazottai az állam fővárosában székelő feletteseiknek tartoztak elszámolással és tőlük kapták az utasításokat is. A túlközpontosított, hierarchizált végrehajtói hatalom esetén a jog csekély mértékben volt kötelező az államot működtető elitre. (L. Idi Amin ugandai, Jean-Bédél Bokassa közép-afrikai és M. Nguema egyenlítői guineai vezetők gyakorlatát.) A személyi uralmat klientizmussal párosították, ismét csak azzal a céllal, hogy legitimitást szerezhessenek a politikai rendszeren belül. (Jackson–Rosberg, 1982)

A posztkoloniális Afrikában nem mindig követik a jogi-rationális kereteket. A hivatalnok réteg magánszerepe és közszerepe összevegyül. Ez a gyakorlat még nem eredményez anarchiát, hiszen valamiféle sajátosnak minősülő politikai rend és legitimitáció az említett módon személyi uralommal a deficitek és zavarok, a rosszul kormányzottság ellenére mégis létezik. (Gyimah-Boadi, 2004; Diamond–Plattner, 1999)

A patrimonializmus és a “personal rule” gyakorlatában a vezetők az államot sajátjuknak tekintik, s ennek megfelelően a kormányzás önkényes vagy önkényuralomba torkollik. A vezetőt a patronázs alanyai és a klientúra övezi, erős a csatlósok befolyása a társadalomra. (Ez a jelenség a középkori és kora újkori Európa monarchikus és vallási államaiban is létezett.) Afrikában valójában egy neopatrimonializmus jött létre. (Clapham, 1996) Ez az uralmi forma alacsony hatékonyságú, alkalmas a frakciózásra. Meglepőnek tűnik, de a vezetők saját érdekükben gyakran folyamodtak az általuk ellenőrzött frakciók közötti rivalizáció felkeltéséhez, egyfajta machiavellizmus jegyében. Ennek a frakciók között zajló drámai rivalizációnak jellegzetessége, hogy a hivatalnok réteg a források kihelyezését nem a szükségletek felmérése alapján, hanem sokkal inkább a követelések ereje és kockázata szerint végzi. A közügyek elenyésző visszacsatolást és figyelmet kapnak. (Villalon–VonDoepp, 2005)

A vezető elitbe kerülés módja is különös hatással van az államiságra, a kormányzati működésre. Eszerint vagy a függetlenségi, “nemzeti” mozgalom élharcosaként kerültek az elitbe, vagy katonai puccsot hajtottak végre, s paradox módon ezzel helyre állt a kontinuitás az afrikai vezetési kultúrában. Ez a gyakorlat az 1980-as és 1990-es években némileg változott, részben a többpárti választások révén döntően a külvilág nyomása miatt, részben a vezetők magas életkora kínált lehetőséget a jogi-rationális politika eszközeihez és módozataihoz való visszatérésre. Ez az időleges elmozdulás arra világít rá, hogy a politikai autoritás Afrika államaiban sem nyugodhat kizárólagosan az erőszakon és az “elvevésen”. Tény azonban, hogy az erőszaktevés és az ellenerőszak

állandósulása az állam összeomlásához vezetett több esetben. (Zartman, 1995; Sandbrook, 2000; Reno, 1998)

Fontos a kétségtelen azonosságok ellenére különbséget tenni a patronázon alapuló legitimitáció és a klientizmus között. Az előbbi igen törekeny rezsim, az utóbbi vertikálisan kiépülő rendjével bizonyos kiterjedés esetében politikai stabilitást is teremthet. Természetesen a klientizmus is a kliensek kizsákmányolására épül fel. (A politikai afrikanisztikai kutatások során kiemelt figyelemmel kell a vonatkozó elemzéseket folytatnunk.)

Az afrikai nacionalizmus különössége

A posztkoloniális Afrikában a politikát – mondhatni – a “nacionalizmus” ideológiája határozta meg, áthatva még a szocialista irányultságú és más töltetű modernizációs kísérleteket is (populizmus, államkapitalizmus).

A nacionalizmus áramlata Afrikában nem annyira fizikai entitásként jellemezhető, minthogy egyértelműen a szabadság és a szuverén államiság megszerzését jelentette mind a vezetők, mind a politika világából kirekesztett tömegek számára. Ekként sokkal inkább egy érzésvilágot közvetített, mintsem politikai tudatosságot.

A függetlenné válást követően a nacionalizmus gondolatiságának több attribútumát kellett megkonstruálniuk a hatalomban részesülőknek: így a szimbólumokat (zászló, himnusz, ceremóniák, protokoll), az értékválasztást, értékrendalkotást a hagyományok figyelembe vételével; a beszélt nyelvi egységet; történelmi tudatot; az összetartozás által adható biztonságot; nemzetközösségi életmódot és jogrendet; a politikai hatalom átfogó, demokratikus modelljét stb. (Berger–Huntington, 2002)

Az *afrikai öntudat* megjelenése és terjedése az 1950-es évek közepétől élénkülő intenzitást mutatott, ám koránt sem volt biztosított, hogy a társadalmak tagjai akartak-e magasabb egységbe tömörülni, illetve, hogy képesek-e önrendelkezésüket megvalósítani, az afrikanizációt különös és sajátos körülményeikhez igazítani, továbbá a szükséges intézményeket létrehozni és működtetni, külső biztonságukat szavatolni.

Külön figyelmet érdemel az *etnicitás-érzés*, amely gyakran olyan erőteljesen volt és van jelen az afrikai népességben, mint a “nacionalista” érzések. Zavart okozhat e kérdéskörben, hogy egyes magyarázatok szerint az afrikai “törzsek” a prekoloniális múlt maradványai. (V.ö.: a primordialista nézetekkel, amelyek erős leegyszerűsítéssel közelítik az etnicitás, multietnicitás létezését.) Más megközelítésben a “törzs”-jelenséghez negatív társítások tapadnak (l. a tribalizmus problematikát), jóllehet a törzsek “kialakításában” a gyarmatosítók tevékeny szerepet játszottak a 19. és 20. század folyamán. A közösségeket a

gyarmati adminisztráció regionális keretekbe vonta össze, hogy ezzel is megkönnyítsék a gazdasági és politikai irányítást. A főnököket mint mediátorokat alkalmazták, akik kivételezettek lévén mindent elkövettek, hogy a törzs mítoszt fenntartsák és erősítsék. Ezek az entitások sokkal inkább mesterséges társadalmi konstrukcióknak számítanak. Megkockáztathatjuk, hogy a “törzshöz” tartozás adott lehetőséget arra, hogy az állam által juttatott javak elosztásában részesülhessenek az egyének. (Thomson, 2004; Bayart–Ellis–Hibou, 1997)

A modern politikai afrikánisztika képes kimutatni az etnicitásban, valamint a tribalizmusban meglévő pozitív lehetőségeket is. (Pl. a leginkább elnyomó afrikai rezsimekben is rákényszerültek az állami elitnek, hogy elismerjék az ún. *etno-regionális hatalom létezését*, s ezáltal az állami és a “civil” igények valamilyen mérvű kielégítése megtörténhetett.) (Rothchild–Olorunsola, 1983) Bizonyítható, hogy a kormányoknak különösen kiélezett válsághelyzetekben ki kellett elégíteniük az etnikai csoportok követeléseit, adott esetben a pacifikációhoz segítséget kaphattak (pl. egy-egy vezetőt behívtak, illetve befogadtak a végrehajtó hatalomba). Természetesen arra is jócskán találunk példát, hogy az állami elit a függetlenségi korszakban tudatosan fenntartotta az etnikumok közötti egyenlőtleniséget (az egyetlen etnikai csoport uralmára épített államiság is gyakori jelenségként ismert előttünk). Mindenesetre *az etnicitás nem “veszett el” örökre az állam és a civil társadalom közötti kapcsolatok harmonizációja, avagy áthidalása tekintetében, még akkor sem, ha hajlunk arra, hogy szembeállítsuk a nacionalizmust (állami ideológiát) az etnicitással, amely a civil társadalmiság sokféleségének különös megjelenítője és hordozója a fekete kontinensen.* (Rothchild, 1997)

Nyilvánvaló, hogy az európai nacionalizmustól különbözik az afrikai nacionalizmus. Mit tapasztal a kutató? Afrikában nem egy bennszülött társadalmi erő követelte az állam létrehozását, hanem külső kényszer hatása alatt egymással ellentétes identitású csoportokat zártak össze az adott területeken. A modern gyarmatosításnak áldozatul esett Afrikában hiányzott vagy alig mutatkozott az egységtudat, illetve a közös kultúra az afrikai gyarmatállamok népességeit/közösségeit nem lehetett nemzetként leírni, regisztrálni. (A kolonialista tisztviselők inkább mélyítették a meglévő különbségeket!).

Ébredés az 1950-es években volt tapasztalható, amikor megkezdődött a gyarmati uralom bírálata, s szervezettebb antikolonialista akciókra is sor került. Szerte a kontinensen kialakult az *ellenrasszizmus*, mint a szabadulás primer formája és eszköze (szélsőséges esete). A kialakulóban lévő afrikai nacionalizmus központi gondolata az “afrikaiság”, az *afrikai sorsközösség és mivolt* nemzeti egységben való kifejlesztése volt, mégpedig az alapvetően pluralisztikus viszonyok és jellemzők megtartásával, avagy annak dacára. A cél általánosan a multietnikus, multikulturális, több vallású, különféle rasszhoz tartozó társadalmi entitások egyetlen egységes nemzetbe tömörítése, “gyűjtése”, ott, ahol az

afrikaiak a leszármazás és az etnicitás alapján alakították ki identitásukat, illetve szocializálódtak, nem pedig a területhez tartozásuk szerint, a függetlenedéskor a területileg adott új quasi “nemzetállamhoz” kellett csatlakozniuk a dekolonizáció processzusában. (Thomson, 2004)¹

Az afrikai nacionalizmus és az “afrikai út” kihívásai

A fentiek okán/miatt az afrikai nacionalizmus a függetlenség után sem veszített aktualitásából, s így az új afrikai államok ideológiájának meghatározó részét képezte a nemzeti “egységesítés” koncepciója.² Következésképpen betiltották az ellenzéki pártokat és szervezkedéseket, befolyásuk alá vonták a civil szervezeteket (szakszervezeteket, ifjúsági, diák- és nőmozgalmakat, egyleteket). Sőt, gyakran betiltották az etnikai alapú szervezeteket. Nem jó szemmel nézték a helyi nyelvek használatát. Hivatalos nyelvnek többnyire a hatalomra került politikai elitcsoport nyelvét ismerték el az anyaországé mellett. (Az afrikai útválasztások behatóbb vizsgálatára nyújt lehetőséget a szerző korábbi tanulmánya: Benkes, 2001:247–275. és Benkes, 2006.)

A politikai-jogi függetlenség elnyerését követően valamennyi új állam számára elkerülhetetlennek tűnt a Nyugattól való függőség lazítása, csökkentése. Az eliteknek ehhez át kellett állítaniuk a gazdaságot, hogy a helyi fejlődési szükségletek elsőbbségét elősegítsék és biztosítsák. Kevés új afrikai vezető vélte úgy, hogy a kapitalizmus és a liberalizmus a megfelelő mód a saját fejlődéshez. Már csak azért is, mert a tőkés szisztéma kiterjedtsége a világban továbbra is hátrányosan érintette az új afrikai államokat. *Így az egalitárius ideológia vonzóköréhez sodródtak* (ezt választották). – Kezdetben, de később sem közvetlenül a szovjet modellt vették át (kivéve egyes eseteket, amelyek időben és térben is korlátozottan fordultak elő).³

Az irodalomban elterjedt – egyúttal vitatott is – az a vélekedés, hogy az európaiak beavatkozásai előtt az afrikai populáció “osztálynélküli”, “közösségi” és “egalitárius” társadalmakat foglalt magába, melyekben a közösség érdekei mindig elsőbbséget élveztek az egyénekével szemben (ezek ún szocialisztikus, ősi kollektív elemek, amelyek visszaállítása kézenfekvő alternatív megoldásnak látszott). *Valójában a függetlenség első generációs vezetői a régi tradicionális*

¹ L. ehhez Hastings Banda megnyilatkozását (Malawi) “... itt nincsenek yaó-k, sena-k, sem chewa-k, ngonik, tonga-k, ITT CSAK MALAWI nép él!, illetve Samora Machel (Mozambik) kijelentését: “Ha a nemzet élni akar, a törzseknek el kell pusztulniuk!”

² J. Nyerere (Tanganyika, 1961): “Az ország gazdasági fejlesztése miatt nincs tere a különbözőségeknek vagy a megosztásnak.”

³ L. S. Senghor nyilatkozata kétséget kizáróan tanúsítja ezt: “evidens, hogy az afrikai szocializmus nem lehet ugyanaz a szocializmus, amit Marx és Engels a 19. századi valóságnak és tudományos módszereknek megfelelően konceptualizált. Most az afrikai valóságot kell figyelembe vennünk.”

értékek és a modern technológiák, valamint a nemzetállami status ötvözetével kísérleteztek. Kétségtelen, hogy az afrikai szocializmusok egyes típusaiban fellelhető közös vonás, hogy a falusi közösségek egyenlőségi viszonyait és együttműködését, afrikai humanizmusát a modern termelési módszerek és az oktrojált állami intézmények által generált gazdasági és kormányzási képességekkel kívánták összetársítani.

Az afrikai szocializmusokban így az állam központi szerepet kapott mind politikai-társadalmi, mind gazdasági téren. Különös fejlemény, hogy az egypártrendszer bevezetése is a nemzeti egység megteremtése nevében következett be rövid idővel az elindulást követően számos afrikai országban. Valós akadályok lebontásának leginkább ez a politikai berendezkedés látszott megfelelő esélyt adni. Nyomós indokok szóltak a *szocialista opció* mellett:

- a nemzetközi gazdaság helyzete és annak természete,
- a népesség mobilizációjának nehézségei (l. a falusi társadalmakat, közösségeket),
- a belső megosztottság felszámolásának ügye,
- az afrikánizált hatalom részeseinek, az afrikai elit önös törekvései, amelyek az államot destabilizálták és a társadalmi biztonságot súlyosan sértették (puccsok, polgárháborúk, genocídiumok, háborúk). (Benkes, 2006; Francis, 2005; Engel–Gentili–Chabal, 2005; Chabal, 1986)

Ezt az opciót az sem negligálja, hogy az afrikai szocializmust is támadások sorozatai érték [lásd az “afromarxista” törekvéseket: Szomália (Mohamed Siad Barré), Brazzaville-Kongó (Marien Nguabi), Etiópia (H. Mariam Mengistu 1974. szept.–1991), Benin (Mathieu Kérékou), Madagaszkár (1975. jún.–), Zimbabwe, Namíbia és Dél-Afrika felszabadító mozgalmai szimpatizáltak a tudományos szocializmus ideológiájával]. Közismert, hogy az afrikai szocializmusok kudarcos gyakorlathoz vezettek: a gazdasági függőség fentmaradt, a hatalom a korrump diktátorok kezében összpontosult, mélyült a fekete kontinens külső és belső válsága, nőtt a leszakadása még a harmadik világon belül is.

Az “afromarxisták” kevésbé voltak nacionalisták, mint az afrikai szocializmus elindítói. A halmozottan hátrányos afrikai viszonyok közepette azonban az ilyen politikai rezsimek is előbb-utóbb a liberalizációhoz nyúltak az ún. “közérdek” nevében (l. az 1980-as évek rideg gazdasági környezetét!).

A következő válságfázisban az afrikai kormányzati gyakorlat eltolódott a *populizmus* felé a túlzott önérdékű, nepotista töltetű, nem ritkán monarchikus viszonyokat idéző feltétlen totalitárius diktatúrák hatására. Az új elit hirdetett célja ilyenkor “a hétköznapi ember döntési pozícióba emelése”. A rendszerint katonai kormányzást megvalósító populista csoportok quasi összakapcsolták az államot és a civil társadalmat. (Burkina Faso (1983–1987): Thomas Sankara; Ghana (1981–2001): Jerry Rawlings; Líbia (1968-): Kadhafi; Uganda (1986-1996, 2001-): Yoweri Museweni).

Az afrikai kormányzás populista típusaiban a “közjólét” hangoztatása a központi elem, hirdetett politikai üzenetük pillérei pedig a becsületesség, erkölcsösség és elszámoltathatóság. Ezekkel a kihívásokkal állítják maguk mellé a társadalom tagjait, mintegy azt vízionálva, hogy a demokrácia új szintjét valósítják meg hatalomra kerülésükkel. Tény, hogy kormányzásukkal bizonyos közvetlen ellenőrző apparátusokat hívtak életre (l. a ghanai Népi Védelmi Bizottságokat, Burkina Fasóban az ún forradalmi bizottságokat, s Líbiában az iszlám és a görög mintájú közvetlen demokrácia kísérleteit, illetve szándékát). (Villalon–VonDoepp, 2005)

A populista kormányzást azonban maguk az állam felső osztálybeli tisztviselői számolták fel, részben saját hatalmuk féltése, részben a változatlanul meglévő új nacionalista nemzetépítő akarat alapján. *Az erős központi kormányzás iránti igény elvileg indokoltta tette, hogy felszámolják a tömegek “önkormányzási gyakorlatát”.*

Fekete-Afrika államaiban a rosszul kormányzottság betegsége ellen több vezető elit az *államkapitalista rezsimet* részesítette előnyben (Kenya, Elefántcsontpart, Malawi, Nigéria, Kamerun, Marokkó, Gabon). Ámde a viszonylag széles körben tevékenykedő magánvállalkozásokat jelentős állami beavatkozásokkal korlátozták, mígnem végül is a vállalatok privatizációja mellett döntöttek. (van de Walle, 1999; Ferguson, 2006; Himmelstrand–Kinyanjui–Mburugu, 1994)

A különféle tendenciák következményeiként inkább a már említett *negatív szuverenitás* és a “*quasi államiség*” bizonyítványát állíthatjuk ki. (Grovogui, 1996) A függetlenségi korszak eddigi folyamatában bizonyos pontokon változott a status quo (l. Tanganyika és Zanzibár egyesítését 1964-ben, Eritrea különválását 1993-ban). Emellett több esemény zajlott le, melyek arra utaltak, hogy a dekolonizáció utáni afrikai politikai térkép tükrözte viszonyok változatlanul képlékenyek. Az Afrikai Egység Szervezet megalakulásakor Szomália és Marokkó bejelentette, hogy nem ismeri el a határok sérthetlenségét. Más esetekben Afrika-közi intervenciókat indítottak egyes vezetők a velük szomszédos államok ellen. (Ilyen beavatkozással távolították el Idi Amint a hatalomból Ugandában a tanzániai csapatok 1979-ben.)

A *szecesszionizmus* (Katanga/Shaba, Biafra) és az *irredentizmus* (Szomália) tüzfészkei fentmaradtak, a konfliktusok eszkalálódtak (Ogaden, Darfúr). Dél-Afrika az 1980-as években stratégiájának középpontjába állította a szomszédos területek destabilizációját, mintegy az apartheid-politika biztosítása céljából. Ugyanígy járt el Marokkó a nyugat-szaharai övezetben, megszállva Mauritánia és Algéria érintőleges területeit. A Líbia és Csád közötti háború hasonló motivációból következett be. (Nugent, 2004; Meredith, 2005)

A “nemzetalkotás” sikertelenségét illusztrálták a Zambia–Kongó–Malawi közötti területi konfliktusok, miként a közép-afrikai Nagy Tavak vidékén zajló

regionális háborúskodás Ruanda, Uganda, Zaire egymás közti konfliktusába Angola, Namíbia, Szudán és Csád is beavatkozott különleges katonai kontingensek bevetésével 1999-ben.

A nemzetalkotási láz korszakos kérdésének máig tanulságos elemét képezi két degradációt keltő jelenségcsoport:

1) *A különféle alkalmi rendszerkísérleteken keresztül képviselt akarat a civil társadalom elnyomásával és kizsákmányolásával járt.*

2) *Afrikában az államok összeomlása, az államkudarc permanenciája következett be.* Az afrikai államok és vezetőik ideológiája többségükben nem a civil társadalom érdekeit szolgálta, ezért az ún. civil társadalom gyakran megvonta támogatását az államtól. Egyik ideológiai kurzus – nacionalizmus, szocializmus, populizmus, államkapitalizmus – sem teremtett olyan rezsimit, amelyben ne a politikai és bürokratikus elit szűk és önös érdekei érvényesültek volna. A mai Afrika több vonatkozásban ugyanebben a “betegségben” szenved. (Mudimbe-boyi, 2002)

Az EU Afrika-politikája napjainkban

Az afrikai államiság és a nemzetközi rendszerbe való “beágyazódásának” ügye nem vonatkoztatható el az EU és Afrika között fennálló viszonyoktól. A hidegháború lezárulta után az EU Afrika-politikájának tartalma és iránya több nagy állam kétoldalú kapcsolataihoz és a nemzetközi pénzügyi intézmények politikájához hasonlít. Tapasztalható e politika genézisében a kontinuitás és a változás is. A bővülő EU a saját jogán továbbra is jelentős “globális aktor” Afrikában.

Teoretikus megközelítésben három iskola hatásai mutathatók ki:

1. *A liberális gondolkörhöz kötődik a kölcsönös kedvezményes kooperatív modell.* E politika az afrikai államoknak a világgazdaságba való tartós integrálódásának követelményét hangsúlyozzák. (L. Lumumba-Kasongo, 2005; Ferguson, 2006)

2. *A dependencia-kritika képviselői az EU–afrikai kapcsolatokat egy széles centrum–periféria struktúrában interpretálták főleg az 1970-es években.* Az ő felfogásukban a Lomé-konvenció az Észak–Dél közötti erős függőségi kapcsolatot erősítette. (L. a STABEX és SYSMIN eljárásokat.) (Adedeji, 1993)

3. *A globális vagy történeti kontextus hívei az euro-afrikai problematikát, az Észak–Dél kapcsolatok történetét a legtágabb összefüggésekbe ágyazottan írják le.* (Clapham, 1996; Chazan, 1999; Engel–Olsen, 2005)

Az EU-nak Afrikával hosszútávú formalizált kapcsolatai vannak (segélydonor szerepvállalás saját jogán, az EU-ról szóló szerződésben explicit módon vállalt fejlesztési politika). A “történeti” megközelítés koherens és alaposabb

képet vázol fel, s hangsúlyozza a posztbipoláris korszakra való átmenet elmúlt mintegy másfél évtizedében történt változásokat. (Pl. aláírásra került a Lomé IV. konvenció 1989-ben, ebben megemelték a szerződés időtartamát 5 évről 10 évre, a konvenciót folyamatosan felülbírálván.) *Az EU gyakorlatában növekedett a neoliberális gondolkodás hatása is, ezzel explicitebbé váltak a gazdasági és politikai feltételek* (l. cotonou-i megállapodás, 2001). Az afrikai államokkal és kormányzataikkal szemben támasztott követelmények és kötelezettségek nőttek az EU-ban végrehajtott ún. strukturális kiigazítás következtében (a Bizottság fejlesztési politikájának hivatalos bemutatásában központi szerepet kapott a kölcsönös interdependencia). Több afrikai állam ellen léptettek életbe politikai feltételeken alapuló szankciókat. A cotonou-i megállapodás másik jelentős hatásaként említhető, hogy az EU nyitott a nem-állami és önkormányzati szereplők felé (l. a megállapodás 6., 7. cikkelyét). Hasonló hatású lehet a magánszektornak szánt szerep felértékelése is.

Az EU közös kül- és biztonságpolitikája (CFSP) terén bekövetkező változások is hatást gyakorolnak Afrikára (l. a viselkedési kódexek, a Nemzeti Figyelő Programok, továbbá a gyorsreagálású erő életrehívását).

Az EU tehát, miközben több esetben a multilateralizációra is igényt tart – főleg az ACP-országokkal való kapcsolatban –, a neoliberális politika fokozott alkalmazásával egyértelműen jelzi Afrika-politikájában, hogy jelentős nemzetközi aktorként kell számolni vele az afrikai fejlesztési együttműködés során. Önmagában ez a célkitűzés is magával vonja, hogy *az EU a konfliktusmegelőzés szükségességét pártolja, ami egyben gyengítheti a béke és biztonság megteremtésének nemes célkitűzését az adott, s különös afrikai környezetben.* (L. a cotonou-i megállapodás 1. cikkelyében deklarált célkitűzést.) (Hurt, 2004; Chazan, 1999; Engel–Olsen, 2005). Afrika “betegségeinek” kezelésében kikerülhetetlen, hogy az emberi jogok, a demokratikus elvek és a jogi szabályozás alapelemeit is bekapcsolják a külvilág Afrika-politikájába.

Összegezés

A politikai elemzés szempontjai szerint az államok kormányainak legitimitációs helyzetétől függ az, hogy békés vagy erőszakos viszonyok jellemzik a társadalmakat. Legitimitációs válság esetén erőszakhoz kell folyamodniuk. *Az afrikai kormányok esetében jellegzetes, hogy önérdemtől vezérelt uralkodó elitek az erő alkalmazásával akarják elérni a bizalom mélyítését, végül is a kormányzottak támogatását. A tradíció, a karizma és a jogi-rationális autoritás elemei közötti egyensúly, illetve harmónia (l. Max Weber felfogását) az afrikai hatalmi-kormányzási körülmények között is alapvető követelmény. Viszont a kontinens államaiban a modern intézmények “homlokzata” mögött a célszerűtől*

és kívánatostól eltérő politikai környezet – személyes uralom, a központosított politikai tevékenység – húzódik meg. A “patronázs”, amely az állami források eloszlásán alapul, teremti meg a kormányzók és kormányzottak közötti fő köteléket a posztkoloniális Afrikában.

Az afrikai vezetők nagy többsége – előbb vagy utóbb – patrimonizálta az örökölt quasi modern állami struktúrákat. Ez részben érthető, hiszen a liberális demokrácia, illetve a jogi-racionalizmus, a jogállamiság oktrojált intézményeinek működtetése különös próbatétel elé állította a társadalmakat, némi túlzással élve, az adott konstellációban szinte kivihetetlennek bizonyult ez a politika. Ugyanakkor a különféle afrikai sajátosságokhoz és közös jegyekhez való adaptáció feladatával sem tudtak megbirkózni. Többnyire az történt, hogy a hatalomkoncentráció érdekében a szervezett ellenzéki mozgásterét szűkítették, vagy fel is számolták az autonóm kritikai szereplők és szervezetek lehetőségeit.

Az utóbbi drasztikus jelenségek azt jelzik, hogy a vezető elitek politikai egyeduralmuk védelme során nem elégedtek meg az őket érő bírálatok semlegesítésével, felhasználva a formális kormányzati mechanizmusokat. *Több esetben az egypárturalom rezsimjéhez tértek vissza, amely biztosította, hogy a hivatalos állampárt folytathatott kampányt, fejlődhetett mozgalommá, helyesebben az egypárti államokban a totális ellenőrzés alá vont egyetlen párton keresztül fejlesztettek ki mozgalmakat. Az ellenzéki potenciális forrásait minden eszközzel elzárták ezekben a rezsimekben, reprezentánsaikat több esetben érdekeltté tették a status quo fenntartásában (pl. úgy, hogy pozícionálták őket az állam struktúrájában). (V.ö. Kinshasa-Kongó, Ghana és más diktatórikus rezsimek eljárásaival!)*

Az egypárti államiság bevezetése, vagy az affelé való elmozdulás az afrikai országokban különféle ideológiai irányultsággal párosult. *Nkrumah* a többpárti politizálást a társadalmat megosztó szisztémának tartotta. *Sékou Touré* a guineai szocialista ideológia alapján döntött az egypártrendszer és a pártállamiság mellett. Tanzániában *J. Nyerere* az egypártrendszerért ítélte megfelelő társadalmi-politikai berendezkedésnek a demokrácia építéséhez.

Miután a modern demokrácia pluralista formájának nem voltak történelmi gyökerei a kontinensen, több államban a kormányzó elit a gazdasági szférában nem engedhette meg a szabad piac térnyerését, mivel a társadalom több szereplője, így az egyének is az állami struktúrán kívül kerülhettek. A sors iróniája, hogy az afrikai államokban a nem állami aktorok jelenléte igen erős, részesedésük és számarányuk nöttön-nőtt a függetlenségi korszakban.

A centralizáció jelszava az “egység” megteremtése volt, ami egyszerre biztosította a hatalomhoz jutott elit(ek) privilegizált helyzetét és azt, hogy az afrikai sokféleségből fakadó konfliktusokat a kritikus küszöb alatt tartsák. (Ez persze hosszú távon mégsem bizonyult sikeres megoldásnak.)

A politikai afrikanisztika szemszögéből nézve az elemzések arra utalnak, hogy az afrikai politika kulcsa nem a “verseny”, hanem egyfelől az alku, illetve paktumkötés, másfelől a monarchikus diktatúra fenntartása volt. Ezt jelzi, hogy az egypártrendszerek bevezetésekor az esetek többségében az elitek ráhatása, manipulációja miatt jelentős támogatás érkezett a választóktól. A nacionalizmus vezető képviselői és hívei nem vetették el az európai felfogásból a dekolonizáció keretében létrehozott politikai-intézményi környezetet az említett önös érdekek biztosításának akaratan túl, azért sem, mert a gazdasági fejlődés/fejlesztés elsőbbségének filozófiája/stratégiája feltétlen erős vezetési-kormányzási metodika alkalmazását igényelte. Ekként nézve a hatalomösszpontosítási gyakorlatot, Afrika nem járhatta azt az utat, amely a rövid lejáratú és csak közvetetten ellenőrizhető üzletelés expanziójához vezethetett.

Összességében az afrikai környezetben az egypártrendszerek és pártállamiság kialakulásának ún. “jogosultságához” legalább négy komponens az egység, az ellenzékiesség negatív minősítése, a hagyomány és a gazdasági fejlődés kényszere adott igazolást. A választott egypárti centralizációs szisztéma azonban nem hozta meg a várt eredményeket. Ez a rendszer kizárta vagy csökkentette az állam és a civil társadalom közötti kapcsolatokat. A hosszabb távon jelentkező negatívumok közül kiemelkedően fontos, hogy a függetlenség bevezetésekor a nyíltabb politikai verseny- és együttműködési szisztéma hiánya miatt az afrikai politikusok és bürokraták körében kialakult az a tudat, hogy privilegizált helyzetük szükségszerű és garantált, továbbá, hogy ez felel meg az afrikai kultúráknak és tradícióknak.

Bibliográfia

- Adedeji, Adebayo (ed.) (1993): Africa within the world : beyond dispossession and dependence. London : Zed Books. 185–211
- Ali, Taisier M. és Robert O. Matthews (2004): Durable peace : challenges for peacebuilding in Africa. Toronto : University of Toronto Press.
- Bayart, Jean-Francois, Stephen Ellis és Béatrice Hibou (1997): La criminalisation de l'État en Afrique. Bruxelles : Editions Complexe.
- Beissinger, Mark R. és Crawford Young (eds.) (2002): Beyond state crisis? : postcolonial Africa and post-Soviet Eurasia in comparative perspective. Washington, D.C. : Woodrow Wilson Center Press.
- Benkes Mihály (1985): Belga-Kongó függetlenné válásának története. Budapest : [Művelődési Minisztérium].
- Benkes Mihály (1999a): “Fekete-Afrika”. In: 20. századi egyetemes történet / szerk. Diószegi I., Harsányi I., Németh I. III. kötet. Budapest : Korona K., 184–301. o.
- Benkes Mihály (1999b) A dekolonizáció alternatívái. Budapest, Korona Kiadó
- Benkes Mihály (2001): “Szocializmus Afrikában – afrikai szocializmusok”. In: Múltunk, 2001. 2–3. sz. 247–275. o.

- Benkes Mihály (2003): Fekete-Afrika helyzete a posztbipoláris korszak küszöbén (konferencia-tanulmány) MTA-Pécs, 2003. márc. 26.
- Benkes Mihály (2006): Helyzetkép Fekete-Afrikáról. Politikai afrikanisztikai tanulmányok. A Történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára XLIII. Budapest: ELTE
- Benkes Mihály (2007): Az afrikai biztonság a 20-21. század fordulóján - Indigenizáció vagy multilaterális biztonságpolitika. In: Biztonságpolitikai kézikönyv / szerk.: Deák P. Budapest : Osiris
- Berger, Peter L. és Samuel P. Huntington (2002): *Many globalizations : cultural diversity in the contemporary world*. Oxford : Oxford University Press.
- Berman, Eric és Katie E. Sams (2000): *Peacekeeping in Africa : capabilities and culpabilities*. Geneva : United Nations Institute for Disarmament Research.
- Berman, Bruce J. (1998): "Ethnicity, patronage and the African State : The Politics of Uncivil Nationalism". In: *African Affairs*, vol. 97, nr. 388 (1998), pp. 305–341
- Boulden, Jane (ed.) (2003): *Dealing with conflict in Africa : The United Nations and Regional Organizations*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York, NY : Palgrave Macmillan.
- Bull, H. (1977): *The Anarchical Society*. London: Macmillan.
- Buzan, Barry és Ole Wæver (2003): *Regions and powers : the structure of international security*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Césaire, Aimé (1955): *Discours sur le colonialisme*. Paris : Présence Africaine.
- Chabal, Patrick (ed.) (1986): *Political domination in Africa : reflections on the limits of power*. Cambridge [Cambridgeshire] ; New York : Cambridge University Press.
- Chazan, Naomi (1999): *Politics and society in contemporary Africa*. Boulder, Colo. : L. Rienner.
- Chikeka, Charles Ohiri (1990): *Britain, France, and the new African states : a study of post independence relationships, 1960–1985*. Lewiston, N.Y. : Edwin Mellen Press.
- Clapham, Christopher (1996): *Africa and the International System : The Politics of State Survival*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Cornelissen, Scarlett (2004): "Japan–Africa relations : patterns and prospects". In: Taylor–Williams (2004)
- Deme, Mourtada (2005): *Law, morality, and international armed intervention : the United Nations and ECOWAS in Liberia*. New York : Routledge.
- Deng, Francis M. és I. William Zartman (eds.) (1991): *Conflict resolution in Africa*. Washington, D.C. : Brookings Institution.
- Diamond, Larry és Marc F. Plattner (1999): *Democratization in Africa*. Baltimore, Md : Johns Hopkins University Press.
- Engel, Ulf, Anna-Maria Gentili és Patrick Chabal (2005): *Is violence inevitable in Africa? : theories of conflict and approaches to conflict prevention*. Boston : Brill.
- Engel, Ulf és Gorm Rye Olsen (eds.) (2005): *Africa and the north : between globalization and marginalization*. London ; New York : Routledge.
- Ferguson, James (2006): *Global shadows : Africa in the neoliberal world order*. Durham [N.C.] : Duke University Press.
- Francis, David (ed.) (2005): *Civil militia : Africa's intractable security menace?* Aldershot, Hants, England : Ashgate.

- Furley, Oliver és Roy May (ed.) (2006): *Ending Africa's wars : progressing to peace*. Burlington, VT : Ashgate.
- Gourou, Pierre (1982): *Terres de Bonne Espérance*. Paris: Plon
- Grant, J. Andrew és Fredrik Söderbaum (eds.) (2003): *The new regionalism in Africa*. Aldershot, Hants, England : Ashgate.
- Grovogui, Sina N'Zatioula (1996): *Sovereigns, quasi sovereigns, and Africans : race and self-determination in international law*. Minneapolis : University of Minnesota Press.
- Gyimah-Boadi, E. (ed.) (2004): *Democratic reform in Africa : the quality of progress*. Boulder, Colo. : Lynne Rienner Publishers.
- Hentz, James J. (2004): "The contending currents in United States involvement in Sub-Saharan Africa". In: Taylor–Williams (2004) 23–40
- Himmelstrand, Ulf, Kabiru Kinyanjui és Edward Mburugu (eds.) (1994): *African perspectives on development : controversies, dilemmas & openings*. New York : St. Martin's Press.
- Hurt, Stephen R. (2004): "The European Union's external relations with Africa after the Cold War : aspects of continuity and change". In: Taylor–Williams (2004) 155–173
- Jackson, Robert H. and Carl G. Rosberg (1982): *Personal Rule in Black Africa: Prince, Autocrat, Prophet, Tyrant*. Berkeley : University of California Press
- Jackson, Robert H. (1990): *Quasi-states : sovereignty, international relations, and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackson, R. L. (1983): *The Non-Aligned, the UN, and the Superpowers*. New York : Praeger.
- Krause, Keith és Williams, Michael C. (1999) *Critical Security Studies: Concepts and Cases*. London, UCL Press
- Kreijen, Gerard (2003): *State failure, sovereignty and effectiveness : legal lessons from the decolonization of Sub-Saharan Africa*. Leiden : Leiden University.
- Krosiak, Daniela (2004): "France's policy towards Africa : continuity or change?" . In: Taylor–Williams (2004) 61–82
- Laqueur, Walter (1987): *The Age of Terrorism*. London : Weidenfeld and Nicholson.
- Lumumba-Kasongo, Tukumbi (ed.) (2005): *Liberal democracy and its critics in Africa : political dysfunction and the struggle for social progress*. New York : Zed Books.
- Matringe, Jean (1996): *Tradition et modernité dans la Charte africaine des droits de l'homme et des peuples : etude du contenu normatif de la Charte et de son apport a la théorie du droit international des droits de l'homme*. Brussels : Bruylant.
- Meredith, Martin (2005): *The fate of Africa : a history of fifty years of independence*. New York : Public Affairs.
- Mudimbe-boyi, Elisabeth (ed.) (2002): *Beyond dichotomies : histories, identities, cultures, and the challenge of globalization*. Albany : State University of New York Press.
- Murithi, Timothy (2005): *The African Union : Pan-Africanism, peacebuilding and development*. Aldershot, Hampshire : Ashgate Pub.
- Nugent, Paul (2004): *Africa since independence : a comparative history*. Basingstoke, Hampshire ; New York : Palgrave Macmillan.
- Pearson bizottság, (1969) *Pearson-bizottság jelentése*. New York : Világbank

- Probáld Ferenc (2002): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó
- Reno, William (1998): Warlord politics and African states. Boulder, Colo. : Lynne Rienner Publishers.
- Rothchild, Donald és Victor A. Olorunsola (1983): State versus ethnic claims : African policy dilemmas. Colo. : Westview Press, 1983
- Rothchild, Donald (1997): Managing ethnic conflict in Africa : pressures and incentives for cooperation. Washington, D.C. : Brookings Institution Press.
- Sandbrook, Richard (2000): Closing the circle : democratization and development in Africa. Toronto : Between the Lines ; London ; New York : Zed Books.
- Senghor, Léopold Sédar (1964) Négritude et humanisme. Paris : Editions du Seuil.
- Sheehan, Michael (2005): International Security: An Analytical Survey. Boulder, Colo. : Lynne Rienner Publishers.
- Shubin, Vladimir (2004): "Russia and Africa : moving in the right direction?". In: Taylor–Williams (2004)
- Taylor, Ian és Paul Williams (eds.) (2004): Africa in international politics : external involvement on the continent. London : Routledge
- Thomas, Caroline (2004): "The international financial institutions' relations with Africa : insights from the issue of representation and voice". In: Taylor–Williams (2004)
- Thomson, Alex (2004): An Introduction to African Politics. London ; New York : Routledge.
- Van de Walle, Nicolas (1999): "Economic Reform in a Democratizing Africa". In: Comparative Politics, vo. 32, no. 1, pp21–41
- Villalón, Leonardo A. és Peter VonDoepp (2005): The fate of Africa's democratic experiments : elites and institutions. Bloomington : Indiana University Press.
- Williams, Paul (2004): "Britain and Africa after the Cold War : beyond damage limitation?" . In: Taylor–Williams (2004)
- Zartman, I. William (1989): Ripe for resolution : conflict and intervention in Africa. New York : Oxford University Press.
- Zartman, I. William (ed.) (1995): Collapsed states : the disintegration and restoration of legitimate authority. Boulder, Colo. : L. Rienner, 1995